

JUBILEUSZ 50-LECIA PRACY NAUKOWEJ
PROF. DR. JÓZEFA GAJKA

Staraniem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Katedry Etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego i Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego IHKM PAN we Wrocławiu w dniu 4 maja 1984 r. w sali odczytowej Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu odbyła się wspomniana w tytule uroczystość jubileuszowa. Składała się ona z dwu części, tj. okolicznościowej i z sesji naukowej, w których uczestniczyli: Jubilat z małżonką i licznie zebrani goście przybyli z całego kraju, reprezentujący miejscowe władze wojewódzkie, różne środowiska naukowe i uniwersyteckie oraz muzealne, a także byli uczniowie Profesora, nawet z lwowskiego gimnazjum, gdzie rozpoczynał po studiach swoją pracę zawodową, i żyjący jeszcze syn prof. Adama Fischera, Władysław.

Punktualnie o godzinie 11 w imieniu organizatorów uroczystość zainaugurowała pisząca te słowa, skierowując najpierw powitanie do Jubilata i jego żony, a potem do pozostałych zebranych. Równocześnie pod adresem gości wyraziła podziękowanie za ich osobisty udział, którym dają dowód sympatii i przyjaźni oraz szacunku i uznania dla pracy i osiągnięć naukowo-badawczych Profesora bądź w ten sposób uzewnętrzniają swoją wdzięczność za jego pedagogiczny i wychowawczy trud. Dowodem pamięci i uznania dla Profesora są również nadesłane życzenia i gratulacje, które z kolei zostały odczytane. W pierwszym rzędzie przekazał je specjalnym listem JM Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, prof. dr Henryk Ratajczak, a dalej prof. dr Witold Hensel — od kierownictwa Wydziału Nauk Społecznych PAN w Warszawie, prof. dr Józef Burszta z uniwersytetu w Poznaniu, prof. dr Anna Kutrzeba-Pojnarowa i prof. dr hab. Zofia Sokolewicz z uniwersytetu w Warszawie, dr Jerzy Cieszkowski z Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie, prof. Jenő Barabás z uniwersytetu w Budapeszcie i prof. Bela Gunda z uniwersytetu w Debreczynie, dr Soňa Kovačevićová ze Słowackiego Atlasu Etnograficznego w Bratysławie, prof. Bromlej i prof. Bruk oraz Olga Ganckaja z Akademii Nauk ZSRR w Moskwie, prof. dr Hermann Strobach z Akademii Nauk NRD w Berlinie, prof. Dov Noy z Jerozolimy, prof. Roderyk Lange z Jersey, dr Aleksander Fenton z Muzeum Narodowego w Edynburgu, doc. dr Stanisław Potocki — dyrektor Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku, prof. dr Witold Dynowski i Redakcja „Etnografii Polskiej” w Warszawie, Oddziały PTL w Zakopanem i Łańcucie, prof. dr Tadeusz Lewicki i prof. dr Róman Reinfuss oraz doc. Zofia Gansiniec z Krakowa, prof. dr Józef Kaźmierczyk i dr Józef Majchrzak z Wrocławia, prof. dr Jan Kowalczyk z Warszawy, dr Longin Malicki z Gdańska, dr Jan Piotr Dekowski z Łodzi, mgr Kalina Antonowicz z Torunia, dr Irena Bukowska-Floreńska z Rybnika, dr Konrad Wegner z Mülheim, dr Dušan Drljača z Belgradu i wiele innych jeszcze osób.

Po odczytaniu listów i telegramów, życzenia i gratulacje w formie krótszych lub dłuższych wypowiedzi składali jeszcze: imieniem Oddziału PTL w Krakowie — dr Janusz Kamocki, następnie dawni uczniowie gimnazjalni ze Lwowa, przedstawiciel Redakcji DWOK z Poznania, przedstawiciel KUL — doc. dr hab. Henryk Ziemoń, dr Stanisław Chmielowski z muzeum w Lesznie i inni. Następnie prowadząca uroczystość doc. dr hab. Barbara Bazielić przypomniała zebranym zarys działal-

ności naukowej i dydaktycznej prof. dr. Józefa Gajka, wyrażając mu przy tym własne podziękowanie za opiekę naukową i zażenowanie, że obecnie jako kierownik **Katedry Etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego** zajmuje stanowisko, które przez 14 lat, od 1953 do 1967 r., spoczywało w jego rękach.

Z referatu wynikało, że prof. dr Józef Gajek studia z zakresu etnografii u prof. Adama Fischera na uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie zakończył w 1930 r. i równocześnie podjął pracę. Najpierw jako nauczyciel literatury polskiej w gimnazjum we Lwowie, a niedługo potem jako asystent prof. A. Fischera. Do wybuchu II wojny światowej angażował się w pracy Instytutu Bałtyckiego w Gdyni i Instytutu Pomoroznawczego w Toruniu, a na końcu w Instytucie Ziemi Południowo-Wschodnich we Lwowie. Opublikował też kilka opracowań z zakresu problemów etnicznych i narodowościowych oraz kultury materialnej Podola i etnografii Kaszub, nadto odrębną pracę o kogucie w wierzeniach ludowych. Zaraz po zakończeniu działań wojennych Jubilat habilituje się i rozpoczyna pracę w KUL, a niebawem także w uniwersytecie UMCS w Lublinie. W niedługim też czasie zostaje profesorem nadzwyczajnym i podejmuje liczne badania terenowe na Lubelszczyźnie i w Rzeszowskiem. W 1951 r. prof. Gajek przeniósł się na Uniwersytet w Poznaniu, a w dwa lata później na Uniwersytet we Wrocławiu. Tutaj pełnił funkcję kierownika **Katedry Etnografii Ogólnej i Słowian**. Był również prodziekanem i dziekanem na Wydziale Filozoficzno-Historycznym.

Prof. Gajek przyczynił się waleśnie do organizacji i rozbudowy studiów etnograficznych w Polsce. Stopniowo jednak ciężar swojej energii przeniósł na prace organizacyjne i wydawnicze PTL oraz w PAE, którego jest twórcą, a także konsultantem i redaktorem po dzień dzisiejszy. Jego zainteresowania koncentrują się wokół metodyki badań, mapowania i komentowania zjawisk kulturowych oraz wyznaczania ich zasięgów i konfrontowania z kulturą grup pogranicznych i sąsiadujących z Polską. Dotyczą one także etnogenezy, etnograficznej regionalizacji Polski, etnograficznej kartografii itp. Do pracy tej wciąga swoich uczniów, a także szeroki krąg współpracowników z terenu całego kraju. Ponadto jego wyniki i doświadczenia badawczo-naukowe, zwłaszcza w realizacji atlasu etnograficznego, ściągają uwagę i obecność naukowców wielu krajów europejskich. Wyniki te publikuje w różnych specjalistycznych wydawnictwach oraz referuje na konferencjach i sympozjach polskich i zagranicznych, a ponadto sam jest inicjatorem, wydawcą i redaktorem wielu wydawnictw i publikacji, z których na czoło wysuwają się DWOK (Dzieła Wszystkie Oskara Kolberga), PME (Prace i Materiały Etnograficzne), APSL (Atlas Polskich Strojów Ludowych), „Lud”, Archiwum Etnograficzne, „Literatura Ludowa” i inne. Jest także członkiem polskich i zagranicznych towarzystw naukowych oraz rad naukowych, np. IHKM PAN, Komitetu Antropologicznego, Komitetu Sławistycznego PAN i nadal czynnie udziela się w życiu naukowym oraz kontynuuje podjęte przez siebie dzieła.

W dowód uznania zasług w zakresie prac organizacyjnych i wydawniczych Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego wręczono następnie Jubilatowi dyplom honorowego członka. Aktu tego dokonała prezes Zarządu Głównego, dr Anna Kowalska-Lewicka, która poprzedziła to wypowiedzią przypominającą działalność Profesora na tej niwie. Datuje się ona od 1926 r., lecz dopiero po II wojnie światowej nabrała szerokiego rozmachu i potoczyła się w różnych kierunkach. Zaslugi te dzieliła z Jubilatem jego żona, dr Olga Gajkowa, której organizatorzy złożyli również gratulacje, podziękowanie i bukiet kwiatów.

Kwiaty, drobne upominki i książki wręczali z kolei zebrani goście. Gratulacjom i życzeniom nie było końca. Zamknęła je ostatecznie wypowiedź Jubilata, który swoje podziękowanie i refleksje odniósł nie tylko do organizatorów, ale przede wszystkim do swoich mistrzów i poprzedników: prof. Adama Fischera, prof. Jana Czekanowskiego oraz wszystkich współpracowników.

Okolicznościowa część uroczystości zakończyła się miłym spotkaniem towarzyskim z toastem na cześć Jubilata.

Po przerwie, o godz. 13,30 rozpoczęła się druga część uroczystości, czyli sesja naukowa, poświęcona problemom kartografii etnograficznej. Jako pierwszy wystąpił dr Janusz Bohdanowicz, obecny kierownik PAE, który wygłosił referat na temat „Prof. dr Józef Gajek — twórca Polskiego Atlasu Etnograficznego”. Następnie doc. dr hab. Marian Pokropek z Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego przedstawił „Regiony etnograficzne a zróżnicowanie kultury ludowej w Polsce”, porządkujący i systematyzujący w sposób akademicki pojęcia związane z określeniem „region”, który łączy w sobie treści geograficzne, historyczno-administracyjne, etnograficzne, gospodarczo-społeczne oraz świadomościowe. Trzecim z kolei był referat dr Soni Kovačevičovej z Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie, pt. „Oblasti a regiony Slovenska na podklade Etnografického Atlasu Slovenska”. Z uwagi jednak na nieobecność autorki, referat ten został przetłumaczony na język polski i odczytany przez mgr. Adama Szymańskiego z PAE.

Po krótkiej przerwie referaty wygłosili jeszcze: mgr Mieczysław Trojan z Katedry Etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego omawiający „Pogranicze etniczne a zróżnicowanie kulturowe w świetle PAE i Atlas der deutschen Volkskunde”, oraz dr Zygmunt Kłodnicki, także z wrocławskiej Katedry Etnografii, na temat problemów typologii w pracach kartograficznych.

W dyskusji, jaka następnie wynikła, głos zabierali: prof. Gajek i dr Olga Gajkowska, doc. dr Henryk Zimoń z KUL oraz inne jeszcze osoby, po czym prowadząca tę część dr Anna Kowalska-Lewicka zamknęła sesję i zakończyła całą uroczystość.

Barbara Bazielić

KULTURA WSI MAZOWSZA I PODLASIA W ZBIORACH MUZEUM ROLNICTWA IM. K. KLUKA W CIECHANOWCU

Ciechanowiec jest małym, liczącym ok. 4 tys. mieszkańców miasteczkiem, pozbawionym większego przemysłu, oddalonym od linii kolejowej, mającym jednak ciekawą historię. W jego dziejach działacze istniejącego od 1962 r. Towarzystwa Miłośników Ciechanowca szukali natchnienia i inspiracji do pracy nad aktywizacją miasteczka oraz nad sposobem pokazania piękna i wszystkiego, co je odróżnia od innych małych miasteczek na pograniczu Mazowsza i Podlasia.

Prawa miejskie uzyskał Ciechanowiec ok. 1429 r.¹ W XIV-XVI w. miastem władał ród Kisków, po których do dziś pozostały ślady w postaci resztki ruin zamku nad Nurcem. W XVIII w. miasto znalazło się w podlaskich dobrach Ossolińskich. Intensywnie rozwijało się, powstawały nowe budowle, jak barokowy kościół (1736-1739), zespół szpitala i klasztoru szarytek. Budowle te zachowały się do dziś — kościół w prawie nie zmienionym kształcie, a zespół szpitala i klasztoru przebudowano (obecnie mieści się tam również szpital).

¹ Dane dotyczące historii Ciechanowca podają za: Z. Piłaszewicz, *Ciechanowiec, woj. łomżyńskie*, Białystok 1977 (Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego wykonane na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego w Łomży, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków. Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, mpis., archiwum Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu); S. Kwiatkowski, *Ciechanowiec*, Olsztyn 1983; Użyński, 1980.

W parafii ciechanowskiej w XVIII w. w okresie polskiego Oświecenia działał ksiądz Krzysztof Kluk — duchowny i uczony przyrodnik. Urodził się 13 września 1739 r. w Ciechanowcu w rodzinie architekta, sprowadzonego tam z Warmii przez księcia Maksymiliana Ossolińskiego. Kluk kształcił się w szkołach pijarskich, mających w programie szeroki wachlarz nauk przyrodniczych. W 1770 r. objął parafię w Ciechanowcu i poświęcił się pracy naukowej. Zajmował się botaniką, zoologią, mineralogią i rolnictwem, czego rezultatem jest 13 tomów dzieł naukowych².

Działalność ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu podsunęła działaczom Towarzystwa myśl o utworzeniu muzeum rolniczego i nazwania go imieniem Kluka. Realizacji pomysłu sprzyjał fakt, że w Ciechanowcu-Nowodworach zachowały się ruiny XIX-wiecznego pałacu, będącego przed wojną w posiadaniu hrabiowskiej rodziny Starzeńskich. W 1941 r. na skutek działań wojennych pałac został spalony, ale jego mury zachowały się w dosyć dobrym stanie³. Członkowie Towarzystwa Miłośników Ciechanowca postanowili odremontować pałac i przeznaczyć na pomieszczenia muzealne. Od 1963 r. prace szły w dwóch kierunkach: odbudowy pałacu i gromadzenia muzealiów. Zanim pałac został odbudowany, należało czasowo wynająć na cele muzealne inne pomieszczenie. Na początku 1963 r. Towarzystwo uzyskało od Prezydium Miejskiej Rady Narodowej lokal po byłym kinie, zgodę Ministerstwa Kultury i Sztuki na gromadzenie muzealiów i organizację społecznego muzeum, a od Muzeum Okręgowego w Białymstoku — obietnicę pomocy merytorycznej w organizowaniu muzeum. Od 1 V 1963 r. zaczęto systematycznie penetrować teren i gromadzić muzealia w uzyskanym na ten cel pomieszczeniu.

Osoby, które zajęły się tym bezpośrednio, to przede wszystkim: lekarz Paweł Olszewski, który penetrację terenu z punktu widzenia potrzeb muzealnych rozpoczął samorzutnie już w latach poprzednich, oraz nauczyciel, a z wykształcenia historyk sztuki, Kazimierz Uszyński. Osoby te z racji wykonywanego zawodu miały duży kontakt ze społeczeństwem, a każdą wolną chwilę poświęcały na penetrację terenu, skąd pozyskiwano liczne dary jako eksponaty do muzeum. W pracy tej uczestniczyło wielu mieszkańców Ciechanowca. Jako najaktywniejszych wymienić należy: W. i S. Rutkowskich, R. i L. Łukasiewiczów, B. i J. Szulców, rodziny Bachórzewskich, Niewiarowskich, Moczulskich, Chochlewów, Ksenię Ostanek, Jana Bondarenko, Leona Słusarskiego, Ryszarda Kozakiewicza i in.

Sezon letni poświęcono na zbieranie eksponatów, jesienią przeprowadzono remont budynku muzealnego, wiosną 1964 r. natomiast, kontynuując poszukiwania w terenie, rozpoczęto przygotowania do otwarcia muzeum. Na wystawie pokazano wszystkie eksponaty, które zostały zebrane, wskazując na miejscowości ich pochodzenia i nazwiska ofiarodawców. Wystawę zorganizowano przy fachowej pomocy Joanny Maciejewskiej, etnografki z Muzeum Okręgowego w Białymstoku. Zbiory podzielono na 5 działów: narzędzia uprawy roli, sprzęt gospodarstwa domowego, narzędzia obróbki włókna, Krzysztof Kluk i historia Ciechanowca⁴. Dnia 5 VII 1964 r. w obecności ok. 1000 osób dokonano uroczystego otwarcia ekspozycji magazynowej zbiorów. Od tego czasu rozpoczęto systematyczne udostępnianie ekspozycji zwiedzającym.

W 1964 r. oprócz Muzeum Okręgowego w Białymstoku młode Muzeum pozyskało sobie jeszcze jednego opiekuna merytorycznego. Była nim Katedra Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego kierowana wówczas przez prof. dr. Witolda Dynowskiego. Pracownicy Katedry, w tym szczególnie doc. dr Marian Pokropek, udzielali społecznym organizatorom Muzeum fachowych porad i różnych form pomocy. Od 1964 r. studenci etnografii odbywali w Muzeum w Ciechanowcu praktyki muzealne.

² Brzęk, 1977.

³ Piłaszewski, *op. cit.*; Uszyński, 1980.

⁴ Uszyński, 1966.

Pomagali w naukowym opracowaniu zbiorów, poszukiwali eksponatów w terenie, brali udział w konserwacji zbiorów i oprowadzaniu zwiedzających. Pomoc ze strony Katedry Etnografii kontynuowana była również później, kiedy Muzeum upaństwowiono.

W 1965 r. tygodnik rolniczy „Nasza Wieś” objął uroczyście patronat nad tworzonym Muzeum. W 1966 r. nawiązany został kontakt z INCO, które do dziś świadczy na rzecz Muzeum dużą pomoc w dziedzinie konserwacji zbiorów.

Dnia 23 VII 1968 r. Miejska Rada Narodowa w Ciechanowcu podjęła uchwałę o przejęciu Społecznego Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka i nadaniu mu statusu placówki państwowej. Obszarem działania Muzeum było wówczas woj. białostockie oraz przyległe tereny Mazowsza i Podlasia. Jego siedzibą miał być w przyszłości zespół pałacowo-parkowy w Ciechanowcu-Nowodworach. Kierownikiem placówki został mgr Kazimierz Uszyński. Czasowe pomieszczenie biurowe to jeden pokój w zabytkowym czworaku przy ul. Pałacowej w sąsiedztwie przyszłej siedziby Muzeum. Od Towarzystwa Miłośników Ciechanowca przejęto ok. 1200 eksponatów. Pałac przekazano dla Muzeum w końcu grudnia 1969 r. Ekspozycje muzealne natomiast otwarto w czerwcu 1971 r. Przejęcie budynków gospodarczych nastąpiło w latach następnych. W 1971 r. opracowano projekt na zabudowę skansenowską w dwu zespołach w parku przypałacowym. Do tego czasu przeniesiono już maneż z Uszy, XVIII-wieczny lamus z Rudki, wiatrak ze wsi Niemyje i chatę chłopską ze wsi Żery. Projekt skansenu opracował prof. I. Tłoczek z Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej przy współudziale doc. M. Pokropka z Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. M. Pokropek jest również autorem scenariuszy wystaw stałych w pałacu i dworskiej powozowni.

Od 1971 r. w Ciechanowcu, a później w pobliskiej Rudce, odbywały się corocznie (aż do 1978 r.) międzyuczelniane obozy etnograficzne. Ponadto studenci przyjeżdżali w okolice Ciechanowca, aby prowadzić badania terenowe przewidziane programem studiów (głównie w ramach metodyki etnograficznych badań terenowych). Napisano kilkanaście prac magisterskich na bazie materiałów zebranych w okolicach Ciechanowca, a niektóre z tych prac — również na bazie zbiorów Muzeum Rolnictwa⁵. Część prac znajduje się w archiwum Muzeum. Badania na tym terenie prowadzili również stypendyści zagraniczni Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. W 1978 r. odbyło się w Muzeum Międzynarodowe X Seminarium Ethnologicum, połączone z badaniami terenowymi. Wzięli w nim udział pracownicy i studenci etnografii uniwersytetów z Polski, Czechosłowacji, Jugosławii, Węgier, Danii. W latach 1980, 1981 i 1984 pracownicy i studenci Katedry Etnografii UW z udziałem etnografów z Macedonii prowadzili badania terenowe we wsiach Piętki i Twarogi zbierając materiały do planowanej monografii. W 1979 r. w hallu Pałacu Kazimierzowskiego na Uniwersytecie Warszawskim zorganizowano wystawę pt. „Muzeum-laboratorium”. Jej celem było przedstawienie efektów współpracy warszawskiej Katedry Etnografii z Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu oraz zaprezentowanie regionu poprzez szereg eksponatów i zdjęć z różnych dziedzin kultury materialnej⁶.

Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu jest jednym z dwu muzeów rolnictwa w Polsce obok Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie koło Poznania, podle-

⁵ A. Woźniak, *Współpraca warszawskiej Katedry Etnografii z Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*, Warszawa 1979, rękopis, archiwum Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu.

⁶ I. Goszczyńska, W. Krasuski, P. Stopnicki, *Scenariusz wystawy muzeum-laboratorium. Współpraca warszawskiej Katedry Etnografii z Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*, 1979, archiwum Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu.

gającego Ministerstwu Rolnictwa (Muzeum w Ciechanowcu podlega Resortowi Kultury i Sztuki).

Od 1970 r. w Muzeum w Ciechanowcu zatrudniani są etnografowie, absolwenci Katedry Etnografii UW. I tak, w latach 1970-1974 pracowała tam mgr Wanda Dowłaszewicz, w latach 1973-1979 mgr Grażyna Czerwińska, w latach 1974-1979 mgr Tomasz Czerwiński, a od 1980 r. do chwili obecnej — mgr Teresa Romanowska.

Z biegiem lat w Muzeum zaczęto wyodrębniać poszczególne działy: etnografii, budownictwa wiejskiego, techniki rolniczej, historii uprawy roślin, historii hodowli zwierząt gospodarskich, weterynarii, historyczno-artystyczny, oświatowy. Z etnografią związane są ściśle dwa działy: etnografii i budownictwa wiejskiego, skansen mazowiecko-podlaski, o których trudno jest mówić oddzielnie, gdyż większość wystaw etnograficznych lokuje się w skansenie. Również w innych działach uwzględniane są informacje i przedmioty dotyczące tradycyjnej i współczesnej kultury wsi, w tym przede wszystkim uprawy roli i hodowli.

Statutowym terenem działania Muzeum jest obecnie 6 województw: łomżyńskie, białostockie, siedleckie, ostrołęckie, suwalskie i białsko-podlaskie. Województwa te zostały wybrane ze względu na zainteresowanie Muzeum regionem Podlasia i jego pograniczem z Mazowszem.

Podlasie jest obszarem, którego granice administracyjne, polityczne i etniczne zmieniały się niejednokrotnie w ciągu kilkusetletniej historii. Obraz kultury ludowej Podlasia jest bardzo złożony. Istniało tam duże zróżnicowanie etniczne, językowe, religijne, społeczne i obyczajowo-kulturowe. Różnorodność ta jest wynikiem krzyżowania się dwu sfer oddziaływań kulturowych płynących z sąsiednich terenów, od zachodu i z rubieży północno-wschodniej kraju. Od wieków zamieszkiwała tam ludność pochodzenia polsko-mazowieckiego i ruskiego. Zarówno na Mazowszu, jak i na Podlasiu (zwłaszcza zachodnim) występowały duże zgrupowania szlachty zagrodowej.

Zbiory działu etnografii pochodzą z terenu Podlasia i z pogranicza mazowiecko-podlaskiego. Skansen obrazuje budownictwo pogranicza Mazowsza i Podlasia. Tradycyjne budynki mieszkalne na Podlasiu tworzą pod względem układu pomieszczeń dwa typy: a) chałupy jednotraktowe (przewaga tego typu chałup występuje na Podlasiu wschodnim, a w skansenie przykładem tego typu budownictwa jest chałupa z okolic Bielska Podlaskiego); b) chałupy dwutraktowe (przewaga tego typu chałup występuje na Podlasiu zachodnim; w skansenie są przykłady chałup z okolic Ciechanowca). Budynki dwutraktowe dzielą się z kolei na dwie grupy: a) z centralnym układem pomieszczeń przy kominie, z sienią narożną i b) z osiowym układem pomieszczeń otaczających komin komorowy, z sienią środkową⁷.

Budynki inwentarskie na Podlasiu są jednotraktowe, dzielone poprzecznie ścianami najczęściej na trzy pomieszczenia z oddzielnymi wejściami. Jedno pomieszczenie przeznaczone było na ogół na stajnię, drugie na oborę dla bydła, a trzecie na pomieszczenie dla świń. Ponadto w miarę potrzeb wydzielano w komorach zagrody dla owiec, cieląt lub drobiu. W skansenie przykładem takiego budynku jest obora ze wsi Tymianki Adamy usytuowana w zagrodzie szlacheckiej.

Podlaskie stodoły różnią się od tego rodzaju budynków w innych regionach kraju. Wyróżniają się one złożoną funkcją, konstrukcją i formą architektoniczną. Pomimo istnienia oddzielnego spichlerzyka na ziarno, stodoła często posiada również odgrodzone sienie przeznaczone na przechowywanie niewielkich partii wymłóconego zboża. Niejednokrotnie ściana poprzeczna dzieli stodołę na dwie nieza-

⁷ T. Czerwiński, *Zagroda i zmiany w zakresie jej funkcji we wsi Piętki od końca XIX w. do chwili obecnej*, 1976 (maszynopis pracy magisterskiej napisanej w Katedrze Etnografii UW, archiwum Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu).

leżne części posiadające własne klepiska. Czasami za stodołą stoi szopa maneżowa ochraniająca drewniany kierat. Taka stodoła z maneżem znajduje się w skansenie. Jest to stodoła ze wsi Tymianki Dębosze usytuowana w zagrodzie drobnoszlacheckiej.

Uzupełnieniem stodoły są spichrze. Podlaskie spichrze gospodarskie reprezentują szereg odmian różniących się programem, rozmiarami, formą architektoniczną i in. Najliczniejszą grupę stanowią jednokomorowe spichrze w gospodarstwach chłopskich i drobnej szlachty. W gospodarstwach dworskich i plebańskich były na ogół spichrze większe, wielokomorowe. Jedne i drugie służyły do przechowywania niewielkiej ilości ziarna oraz do magazynowania pasz treściwych na krótki okres. Wykonanie techniczne spichrzy jest niezwykle staranne, świadczące o dużej dbałości właścicieli o wyraz estetyczny. W skansenie znajduje się 7 małych spichrzy o różnej konstrukcji i 2 spichrze dworskie.

Na uwagę zasługują również piwnice ustawione w obrębie podwórza w sąsiedztwie budynku mieszkalnego. Piwnice wznoszone były jako ziemianki. Miały podziemne ściany wykonane z głazów narzutowych, a nadziemne — z drewnianych bali („krawędziaków”) łączonych systemem wieńcowym. Taką piwnicę można zobaczyć w skansenie w zagrodzie drobnoszlacheckiej.

Skansen mazowiecko-podlaski usytuowany jest w dwu zespołach, umownie zwanych A i B, znajdujących się po obu stronach pałacu. Zespół A ma za zadanie pokazać przekrój społeczny typowych zagród wiejskich z drugiej połowy XIX w. i początków wieku XX z pogranicza Mazowsza i Podlasia. Na ekspozycję składają się zagrody ustawione w kolejności mówiącej o zamożności gospodarzy: a) zagroda wyrobnika złożona tylko z budynku mieszkalnego (półtrakt) posiadającego jedną izbę, sień i komorę; b) zagroda chłopów małorolnych złożona z domu mieszkalnego, obory i brogu na siano; chałupa dwutraktowa posiada izbę, alkierz, izbę dziadków i sień; c) zagroda drobnoszlachecka, na którą składa się chałupa, obora i stodoła z menażem, spichrz i piwnica. Dom dwutraktowy posiada izbę, alkierz, pokój i sień. W części A znajduje się także chałupa wschodniopodlaska typu białoruskiego (typ budownictwa charakterystyczny dla Podlasia północno-wschodniego). Jest to chałupa jednoraktowa, posiadająca pod jednym dachem komorę, sień, izbę i oborę. W dalszej kolejności usytuowane są tu: dworek drobnoszlachecki i dwór ziemiański, użytkowany niegdyś jako dwór myśliwski. Obok dworku myśliwskiego stoi wędzarnia dworska. Oprócz tego, pomiędzy dziedzińcem pałacu a omówioną już częścią A, w pobliżu powozowni dworskiej stoją dwa spichrze dworskie — jeden parterowy, trzykomorowy, a drugi piętrowy, czterokomorowy. Są to obiekty przeniesione na teren przypałacowy i uzupełniające znajdujące się tam dworskie budynki gospodarcze.

W drugim zespole skansenowskim (B) eksponowane są obiekty gospodarcze, przemysłowe i mieszkalne. Obiekty gospodarcze to: zespół spichrzy wyczerpujący zestaw typów i rozwiązań konstrukcyjnych spotykanych na terenie działania Muzeum, dwie stodoły (o konstrukcji zrębowej i ryglowej, obijane deskami) oraz obora. Obiektami przemysłowymi są: kuźnia, wiatrak-koźlak i młyn wodny. Dwa budynki mieszkalne to chaty drobnoszlacheckie (jedna zagospodarowana ekspozycyjnie, a druga wykorzystywana jako dom pracy twórczej artystów plastyków).

Ekspozycję skansenowską uzupełnia mała architektura: płoty, studnia, gołębnik, zagospodarowanie przyrodnicze obiektów skansenowskich.

W zbiorach działu etnografii ze względu na profil Muzeum dominują ekspozyty mówiące o pracy rolnika i jego życiu, a więc głównie narzędzia rolnicze i sprzęty gospodarstwa domowego⁸.

⁸ Czerwińska, 1979; Romanowska, 1982.

W grupie eksponatów będących narzędziami tradycyjnej uprawy roli znajdują się: radła, sochy, pługi roboty kowalskiej i fabryczne, brony laskowe, beleczkowe i żelazne, widły, szpadle, motyki, sierpy, kosy, szufle do wiania zboża, wały palowe, narzędzia do uprawy ziemniaków i roślin okopowych. Z tradycyjnym chowem zwierząt gospodarskich wiążą się takie eksponaty, jak: narzędzia do zbioru traw (kosy, sierpy, półkoski), sieczkarnie ręczne, tzw. lady, „kluczki” do siana, „rezgienie” do przenoszenia siana, narty błotne, szafliki, siekacze i tłuczki służące do przygotowania karmy dla trzody chlewnej, naczynia do przechowywania mleka i sprzęt do jego przetwórstwa oraz kołatki przywiązywane bydłu do szyi, kije i trąby pasterskie, zwane tam „ligawkami”. Tradycyjną uprawę roli obrazują dwie wystawy — w pałacu i w pawilonie.

Dodatkowymi zajęciami rolnika na Podlasiu były: rybołówstwo, pszczelarstwo, łowiectwo i rzemiosła wiejskie. Część zgromadzonych narzędzi rybackich zobaczyć można na wystawie w dworku myśliwskim. W jednym ze spichrzy w zespole B skansenu pokazane są narzędzia pszczelarskie, a zespół uli eksponowany jest na wystawie plenerowej w części A. Nieliczne eksponaty związane z tradycyjnym łowiectwem znajdują się w magazynach i pomieszczeniach skansenowskich.

W dziedzinie rzemiosł wiejskich zgromadzono narzędzia pracy tracza, cieśli, tokarza, stolarza, bednarza, kołodzieja, naczynia dłubane, wyroby i narzędzia pracy garncarza, rymarza, szewca i plecionkarza. Wystawa rzemiosł wiejskich związanych z drewnem znajduje się w spichrzu dworskim z Rudki, rzemiosł związanych ze skórą (garbarstwo, rymarstwo, szewstwo) — w spichrzu z Wykna, garncarstwa — w spichrzu z Dmochów, plecionkarstwa — w spichrzu z Olszy. Na oddzielną uwagę wśród rzemiosł wiejskich zasługuje tkactwo. Na Podlasiu prawie każda wiejska kobieta, zarówno chłopka jak i szlachcianka, umiała sama prząć i tkąć. Na wystawie tkackiej w pałacu, a także w magazynach Muzeum i obiektach skansenowskich, znajdują się narzędzia pracy używane na poszczególnych etapach obróbki włókna, przędzenia i tkania. Ponadto zgromadzono liczne wyroby tkackie w postaci pościeli, ręczników, obrusów, koszul, spódnic, fartuchów, dywanów wielonicielnicowych, dwuosnowowych itp. Wyroby tkackie pochodzą głównie z Podlasia północnego i można je podzielić na dwie grupy. W grupie pierwszej znajdują się tkaniny z Podlasia północno-zachodniego graniczącego z Mazowszem. Tkaniny pościelowe charakteryzują się bardzo skromnym zdobnictwem typu koronka, mereżka, czasem haftowany monogram. Wśród dywanów na uwagę zasługują tzw. brańskie dywany dwuosnowowe. Jeśli chodzi o strój ludowy, to w okolicach Ciechanowca w latach powojennych spotkać można było tylko niektóre elementy ubioru tradycyjnego i stroju wzorowanego na miejskim, wykonanego z materiałów tkanych ręcznie. W drugiej grupie znajdują się tkaniny z Podlasia północno-wschodniego. Tkaniny pościelowe i niektóre elementy stroju zdobione są charakterystycznym czerwono-czarnym haftem krzyżykowym, koronką szydełkową, mereżką itp. W porównaniu z tkaninami z grupy pierwszej są one o wiele bogaciej ornamentowane. W zbiorach ludowych znajduje się strój ludowy z okolic Bielska Podlaskiego podobny do stroju białoruskiego.

Tak ważną dla rolnictwa dziedzinę, jaką jest młynarstwo, obrazują wiatrakikożłaki w skansenie i w filii Muzeum we wsi Drewnowo oraz młyn wodny zachowany *in situ* na terenie parku przypałacowego. Wewnątrz młyna wodnego znajduje się ekspozycja poświęcona młynarstwu. Pokazane są tam różne rodzaje miar i wag używanych przy odmierzaniu ziarna i mąki, różne rodzaje żaren i stępy do robienia kaszy.

Obok młynarza niezbędnym dla wsi rzemieślnikiem wiejskim był kowal. W skansenie znajduje się kuźnia wiejska z pełnym wyposażeniem.

Transport wiejski eksponowany jest w powozowni dworskiej. Pokazano tam

uprzęż i różnego rodzaju pojazdy: wozy gospodarcze i odświętne, sanie robocze i wyjazdowe itp.

Ekspozyty z dziedziny gospodarstwa domowego, meble ludowe, ozdoby wnętrz i wytwory sztuki ludowej wyposażają wnętrza skansenowskie i znajdują się w magazynach Muzeum. W przygotowaniu jest wystawa stała dotycząca przemian w wiejskim gospodarstwie domowym od XIX w.

W ciągu 20 lat istnienia działu etnografii zorganizowano 22 wystawy czasowe. Ciekawsze z nich to: „Kowalstwo piękne i użyteczne” (1977 r.), „Plastyka obrzędowa cyklu zimowego i wiosennego” (1974 r.), „Rybołówstwo dorzecza Bugu i Narwi” (1977 r.), „Garniarstwo i plecionkarstwo Białostoczczyzny dawniej i dziś” (1974 r.), „Stroje podlaskie” (1978 r.), „Tradycyjne zdobnictwo wnętrz chałup podlaskich” (1979 r.), „Walory estetyczne tkanin podlaskich” (1981-1982).

Na zakończenie kilka uwag na temat roli, jaką pełni Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu. Przede wszystkim dba ono o zachowanie obrazu kultury ludowej regionu. W dziale etnografii Muzeum gromadzone są informacje o stanie i przemianach kultury wsi i ekspozyty z tej dziedziny. Materiały te udostępniane są społeczeństwu poprzez wystawy i publikacje. Muzeum w Ciechanowcu, w porównaniu z innymi muzeami w Polsce, ma stosunkowo duże możliwości ekspozycyjne, gdyż dział etnografii dysponuje wnętrzami skansenowskimi oraz niektórymi salami w pałacu i w przypałacowych budynkach gospodarczych. Ekspozowane są tam prawie wszystkie dziedziny kultury ludowej pogranicza Mazowsza i Podlasia. Pokazana jest zarówno praca rolnika, jak i jego domowe życie. Ekspozycja skansenowska nie jest martwa. Wnętrza są tak wyposażone, aby sprawiały wrażenie, że gospodarze wyszli z nich przed chwilą. W zależności od pory roku prezentowane są niektóre prace gospodarcze we wnętrzach budynków mieszkalnych i gospodarczych. W ogródkach przydomowych uprawiane są tradycyjne rośliny. Z okazji świąt dorocznych zmienia się dekoracje wnętrz chałup i układa odpowiednie rekwizyty związane z tymi świątami. W celu ożywienia ekspozycji organizowane są kilka razy w roku tzw. niedziele w skansenie, kiedy to w poszczególnych zagrodach wykonywane są tradycyjne prace; twórcy ludowi sprzedają swoje wyroby, odbywają się występy wiejskich zespołów artystycznych. W ramach współpracy z twórcami ludowymi dział etnografii organizuje dwa konkursy cykliczne: na tkaninę dwuosnowową (w latach 1975, 1978, 1981, 1984) oraz konkurs gry na ligawce (od 1975 corocznie do 1983 r.). Ponadto odbyły się w Muzeum inne konkursy: w 1973 r. — na wyroby kowalskie, w 1974 — na pisanki, w 1979 — na tradycyjne zdobnictwo wnętrz chałup podlaskich. W Muzeum odbywają się również imprezy nawiązujące do tradycji, np. dożynki lub konkurs na zespoły kolędnicze.

Poprzez wymienione tu formy działalności pracownicy Muzeum starają się przedstawić i spopularyzować nie tylko materialną stronę ginącej kultury (o co w muzeach łatwiej), ale również dawne życie duchowe i społeczne mieszkańców wsi. Wpływają również poprzez konsultacje, konkursy i wystawy na współczesny rozwój kultury regionu.

Katalogi wystaw Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu oraz prace publikowane przez pracowników Muzeum

Brzęk G.

1977 *Krzysztof Kluk*, Lublin.

Czerwińska G.

1979 *Stala ekspozycja w Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*,

„Rocznik Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie”, t. 10, Szreniawa.

Kozłowski J.

1982 *Otwarcie Muzeum Weterynarii w Ciechanowcu doniosłym wydarzeniem dla historiografii naszego zawodu*, „Życie Weterynaryjne”, nr 4.

Midura F., Kulikowski J.

1981 *Kwiaty (katalog wystawy)*, Ciechanowiec.

Muzeum Rolnictwa...

1983 *Muzeum Rolnictwa im. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu 1963-1983 (informator)*, Ciechanowiec.

Romanowska T.

1978 *Sztuka ludowa Suwalszczyzny (informator)*, Suwałki.

1979a *Sztuka ludowa*, „Warmia i Mazury”, nr 8.

1979b *Przemiany kulturowe wśród osadników z Wileńszczyzny*, „Problemy społeczno-ekonomiczne Polski Północnej”.

1982 *Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu. Dział etnografii (informator)*, Ciechanowiec.

Tropiło J.

1982 *Pierwsze Muzeum Weterynarii w Polsce zaprasza zwiedzających*, „Życie Weterynaryjne”, nr 4.

1982b *Otwarcie Muzeum Weterynarii w Ciechanowcu*, „Medycyna Weterynaryjna”, nr 11.

Tropiło J., Bondarenko J.

1982 *Przewodnik po Muzeum Weterynarii*, Ciechanowiec.

Tyczyńska-Skromny A.

1980 *Polska wieś drewniana w malarstwie (katalog wystawy)*, Ciechanowiec.

Uszyński K.

1965 *Botanika dla szkół narodowych K. Kluka*, „Biologia w szkole”.

1966 *Otwarcie Społecznego Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*, „Rocznik Białostocki”, t. 6, Białystok.

1969 *Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*, „Rocznik Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie”, t. 1, Szreniawa.

1970 *Krzysztof Kluk — życie i działalność naukowa*, „Rocznik Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie”, t. 2, Szreniawa.

1973 *Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu (informator)*, Ciechanowiec.

1976 *Skansen mazowiecko-podlaski w Ciechanowcu*, Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, z. 22, Sanok.

1978 *Formy społecznego zagospodarowania zabytkowych młynów i wiatraków*, Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, z. 24, Sanok.

1979a *Ekspozycja skansenowska przy Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań.

1979b *Plener wiejski 77*, Ciechanowiec.

1980 *Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu (informator)*, Ciechanowiec.

Waluch T.

1981a *Wytwórnia maszyn rolniczych firmy Bachórzewskich w Ciechanowcu*, Rocznik Narodowego Muzeum Rolnictwa w Szreniawie, t. 12, Szreniawa.

1981b *Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu. Dział techniki rolniczej (informator)*, Ciechanowiec.

Teresa Romanowska

WYJAZD DO INDII STUDENTÓW ETNOGRAFII
UNIwersytetu warszawskiego

14 marca 1984 r. wyruszyła do Indii grupa studentów etnografii UW. Po półtorarocznym okresie przygotowań udało się doprowadzić do realizacji zamierzenia, będącego niemal całkowicie wynikiem wytrwałości i pracy kilkorga studentów działających w ramach Koła Naukowego Etnografów przy Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.

Pomysł wyprawy do Indii, wyprawy o charakterze ćwiczeniowym bardziej niż badawczym, powstał na przełomie lata i jesieni 1982 r. wśród grupy studentów ówczesnego III i IV roku. Ich zainteresowania naukowe — zarówno te związane ze studiami, jak i prywatne — wiązały się z Azją, a ściślej z różnymi aspektami kultur Azji Południowej — głównie subkontynentu indyjskiego. W listopadzie i grudniu 1982 r. grupa osób działająca w ramach koła naukowego rozpoczęła przygotowania do realizacji wyjazdu terenowego do Indii, poczynając od odpowiedniego przygotowania samych siebie na spotkanie z ludźmi i tamtejszą kulturą.

W ramach przygotowań nawiązane zostały kontakty z Instytutem Orientalistyki UW, zarówno dla uzyskania specjalistycznej pomocy w przygotowywaniu projektu wyjazdu, jak i pogłębienia wiadomości przez uczestniczenie w zajęciach kursowych dla studentów indologii. Dzięki pomocy kierownika Zakładu Środkowego Wschodu, M. K. Byrskiego, oraz A. Karpa — pracownika tegoż zakładu (a później także uczestnika wyprawy), zorganizowany został specjalny cykl zajęć dla studentów etnografii przygotowujących się do wyjazdu — wykładów o następującej tematyce: Wprowadzenie do kultury Indii, Elementy geografii i historii Indii, System kastowy, Proces sanskrytyzacji, Systemy religijne Indii, Sztuka i architektura. Niektóre z tych wykładów były wielokrotnymi i wielogodzinnymi spotkaniami, poświęconymi drobiazgowym dociekaniom nad prezentowanymi zagadnieniami; taki charakter miały np. zajęcia dotyczące ikonografii hinduistycznej. Przygotowania obejmowały również naukę podstaw języka hindi oraz stałe uczestnictwo w wybranych zajęciach z zakresu indologii i historii sztuki.

Równolegle uściślany był program pobytu i prac w Indiach oraz prowadzone uciążliwe, lecz niestety konieczne prace organizacyjne.

W czerwcu 1983 r. — po zakończeniu roku akademickiego i po raz drugi na początku lutego 1984 — w czasie przerwy semestralnej (na miesiąc przed terminem wyjazdu), zorganizowane zostały kilkudniowe wyjazdy uczestników przygotowywanej wyprawy poza Warszawę. W obu przypadkach korzystaliśmy z pomocy Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW, który udostępnił nam do tych spotkań swoją stację badawczą w Murzynowie nad Wisłą, bardzo dobrze wyposażoną, dającą możliwości zarówno mieszkalne, jak — co było ogromnie ważne — dysponowania salą wykładową z odpowiednim zestawem urządzeń do wyświetlania filmów i przezroczy. Pierwsza z tych sesji obejmowała wykłady nt. sztuki i religii Indii oraz przeglądy filmów i przezroczy (w części z filмотeki Ambasady Indyjskiej w Warszawie). Wykłady prowadzone były głównie przez indologów z UW — w tym także wykładowców z Indii zatrudnionych w Polsce. Prócz nich w spotkaniach tych uczestniczyła grupa przebywających wówczas w Polsce Hindusów oraz pracownicy Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW. Drugi z wyjazdów do Murzynowa odbywał się prawie wyłącznie w gronie uczestników wyprawy. Omawiany był program pracy — wspólnej i indywidualnej w Indiach, dyskutowano prezentowane przez poszczególnych uczestników ich tematy badawcze i referaty przygotowane w związku z nimi. Na drugi pobyt w Murzynowie oprócz wykładów i dyskusji składało się praktyczne doskonalenie umiejętności fotografowania i filmowania. Program naszego pobytu zakładał bowiem stałe prowadzenie dokumentacji fotograficznej i filmowej — konieczne, naszym zdaniem, dopełnienie obserwacji i roz-

mów. W ciągu półtorarocznych przygotowań miały miejsce spotkania szkoleniowe nt. fotografii dokumentalnej (niezależnie od tego, że połowa grupy posiadała umiejętność fotografowania). Poprawna dokumentacja fotograficzna stanowić miała istotną część zbierania materiałów. Realizowanie zapisów filmowych i fotograficznych w Murzynowie przebiegało pod okiem specjalisty, człowieka o dużej praktyce i znanych umiejętnościach. Materiały te — założyliśmy — po wywołaniu i opracowaniu, dostarczą nam informacji o błędach własnych i pomogą zarazem poprawić jakość przyszłej pracy.

Trudno byłoby powiedzieć, jak wielki był wkład Jacka Olędzkiego w przygotowywanie grupy do wyjazdu. Zaproszony do współuczestnictwa w wyjeździe z różnych względów zdecydował się z niego zrezygnować. Nie zaważyło to jednak na zidentyfikowaniu się z całą grupą i jej pracami: do ostatniej chwili pomagał nam zarówno przy opracowywaniu programu pobytu, pogłębianiu naszej wiedzy, jak i doskonaleniu warsztatu dokumentacyjnego — to on był tym specjalistą, który uczył zasad dokumentacji filmowej, który pomagał uświadomić sobie członkom grupy, jakie wymogi winna spełniać fotografia.

Wkrótce po powrocie z Murzynowa nastąpił wyjazd. Wyprawa składała się z 9 osób. Uczestnikami byli studenci etnografii: Jolanta Adamiak, Maryla Dawidczyk, Dagnosław Demski, Jacek Kuśmierz, Mateusz Wierciński, Magdalena Złocka oraz Andrzej Leder (lekarz wyprawy, student VI roku medycyny, który przeszedł specjalistyczne przygotowanie w Instytucie Medycyny Tropikalnej w Gdańsku), a także Artur Karp (opiekun naukowy, indolog, pracownik Zakładu Środkowego Wschodu UW) i Lech Mróz (opiekun naukowy i kierownik wyprawy, etnograf, pracownik Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej UW). W pierwotnie planowanym składzie, oprócz wymienionego już Jacka Olędzkiego, znajdowało się jeszcze troje studentów: Anna Kardasz, Dorota Pacewicz, Michał Pacewicz. Jednakże ostatecznie nie weszli w skład grupy wyjeżdżającej — głównie z przyczyn losowo-zdrowotnych. Ich pomoc jeszcze na lotnisku i po odlocie grupy, przy załatwianiu ostatnich spraw finansowych była bardzo ważna; zwłaszcza pomoc Anny Kardasz-Demskiej, cały czas uczestniczącej w pracach przygotowawczych.

Celem podstawowym pobytu w Indiach były prace ćwiczeniowo-badawcze w miejscach pielgrzymkowych Indii Północnych. Głównie na przykładzie Rishikesh, leżącego nad Gangesem i przez cały rok licznie odwiedzanego przez przybyszów z całych niemal Indii. W tym hinduistycznym centrum religijnym cały czas interesowały nas takie tematy, jak: podział przestrzeni miejsca pielgrzymkowego, materialne atrybuty miejsca świętego (ofiary, wota), droga pielgrzyma w Rishikesh, rola rzeki w przestrzeni miejsca świętego, architektura świątyni i jej zewnętrzna harmonia, instytucja *sadhu*, bezdomnych wędrowców uważanych za ludzi świętych, oraz synkretyzm religijny śiwaicko-wisnuicki.

Naszą ekspedycję rozpoczęliśmy 14 marca 1984 r. Pierwszy etap, 10-dniowy, to pobyt w Delhi. Mając na uwadze przyszłe prowadzenie badań w miejscowości pielgrzymkowej Rishikesh, stanowiącej kompleks świątyni hinduistycznych, zajęliśmy się w Delhi obserwacją świątyni i zachowań wiernych w świątyniach. Sporządziliśmy w ten sposób opis i dokumentację fotograficzną wybranych mandirów dżinijskich, wisnuickich i śiwaickich oraz sikhijskich, muzułmańskich i chrześcijańskich. W tym ostatnim przypadku chodziło nam o zorientowanie się, choćby powierzchowne, na ile kościół chrześcijański przejął i włączył elementy kultury Indii, na ile zaś stanowi odrębny, nie włączony w miejscową kulturę *ethos*. Ta kwestia wydawała nam się istotna ze względu na całokształt naszych studiów, na zainteresowania religioznawcze, możliwość porównań i refleksji dotyczących gruntu europejskiego.

Po przybyciu do Rishikesh pierwsze 10 dni przeznaczono na rekonesans, którego celem była weryfikacja naszych, przygotowanych w kraju planów badawczych.

Zasadniczym sposobem zdobywania informacji była obserwacja uczestnicząca — towarzyszenie grupom pielgrzymów w świątyniach, w czasie modłów, składania ofiar, wysłuchiwanie nauk i w aśramach, w których prowadziliśmy rozmowy z pielgrzymami i służbą aśramową.

Wstępny okres obserwacji spowodował modyfikacje w programie badawczym, polegające przede wszystkim na uściśleniu i zawężeniu tematów bądź wyeliminowaniu takich, których realizacja wykraczała poza nasze możliwości lub nie wydawała nam się interesująca w konfrontacji z rzeczywistością. Ostatecznie podjęliśmy następujące tematy: przestrzeń Rishikesh jako miejsca pielgrzymkowego i jej podział; wnętrza świątyń (plany i szczegółowe opisy) oraz synkretyzm religijny śiwaicko-wisnuicki (zaznaczający się wyraźnie przy opisie i analizowaniu wyposażenia wnętrza świątynnych oraz zawartych w nich symboli); świątynna ofiara ku czci bóstwa — *pudża*, wota i ich znaczenie; rola rzeki w przestrzeni miejsca świętego i zachowania pielgrzymów nad świętą rzeką — Gangesem; geografia mityczna miejsc świętych; przejawy kultu poza świątynią — przydrożne ołtarze, drzewa, kamienie.

Podczas pięciodniowego pobytu w Rishikesh prowadziliśmy liczne rozmowy i wywiady dotyczące realizowanych tematów. Główny nacisk w naszej pracy położyliśmy na obserwacje notowane na bieżąco, na opracowywanie planów i rysunków oraz na dokumentację fotograficzną i filmową. Praca ta mogła być wykonywana jedynie dzięki kontaktom z władzami świątyń i aśramów, z przedstawicielami organizacji zrzeszających *sadhu*, z licznie przybywającymi pielgrzymami oraz z samymi *sadhu*, mieszkającymi w pobliżu aśramów bądź w jaskiniach otaczających nas gór.

Rishikesh stanowi najważniejszy zespół świątyń hinduistycznych w drodze ku miejscom pielgrzymkowym Himalajów. W połączeniu z leżącym nie opodal, w odległości ok. 25 km na południe, także nad Gangesem — Hardwarem (gdzie znajduje się najważniejsza świątynia Gangi oraz miejsca kremacji bądź wrzucania do rzeki przywiezionych przez pielgrzymów prochów bliskich), Rishikesh stanowi ściśle dopełniający się zespół pielgrzymkowy. Dla uzyskania właściwej perspektywy, dla odczytania funkcji i znaczenia Rishikesh, wydało się nam zasadne i konieczne poznanie Hardwaru oraz miejsc pielgrzymkowych położonych w Himalajach. Miejsc, które zamykają pielgrzymkę biorącą początek w Hardwarze i prowadzącą przez Rishikesh.

Kolejny więc etap wyjazdu do Indii to miesięczny pobyt w trzech ważnych miejscach pielgrzymkowych Himalajów — tak ważnych, że dotarcie do nich oczyszcza pielgrzyma z grzechów nawet najcięższych. Do miejsc tych należą dość wysoko położone (3,5-4 tys. m n.p.m.) Badrinath, Kedarnath oraz Gangotri i lodowiec Gaumukh, spod którego wypływa i z którego bierze początek Ganges. Tam także uczestniczyliśmy w modlitwach i ceremoniach świątynnych, prowadziliśmy rozmowy, obserwowaliśmy zachowania wiernych i staraliśmy się rejestrować to, co składa się na obraz miejsca świętego i pielgrzymki. Nieprzerwanie gromadziliśmy dokumentację fotograficzną, choć nie zawsze było to możliwe, gdyż w Indiach obowiązuje zakaz fotografowania wnętrza świątyń i jedynie kilkakrotnie, po długich staraniach, udało się nam uzyskać pozwolenie na przekroczenie tego zakazu (uzyskaaliśmy m. in. zezwolenie na zapis filmowy i dokładną dokumentację fotograficzną wieczornych obrzędów ku czci bóstwa w Neelkanth — świątyni leżącej nie opodal Rishikesh).

Lodowiec Gaumukh ze źródłem Gangesu, ostatnie z pielgrzymkowych miejsc poznanych przez grupę w Himalajach, zamknął okres pracy w Indiach. Pozostała już tylko droga do Delhi i powrót do Polski.

Znacznej części prac towarzyszył poznany przez nas w Delhi socjolog, dokto-

rant z Uniwersytetu Delhijskiego. Ponieważ jego praca dotyczy Polski, kontakt z nami był dla niego ważny, a dla nas jego pomoc bardzo istotna. Khalid Tyabji spędził z nami większość czasu w Rishikesh, a następnie towarzyszył nam jako faktyczny członek grupy w Himalajach i w Delhi, w dniach poprzedzających powrót do Polski. Okazał się świetnym towarzyszem, a pomoc jego wielokrotnie była bardzo potrzebna.

Po trzech miesiącach pobytu grupa powróciła do Polski i przystąpiła do porządkowania przywiezionego materiału, na który składają się: zapisy dokonanych obserwacji, plan Rishikesh, plany i opisy wnętrz wybranych świątyń, dokumentacja fotograficzna (300 taśm diapozytowych i negatywów czarnobiałych), zapis filmowy (8 mm) oraz wywiady. Należy dodać, że kontakt z Indiami dał to, czego dać nie mogła lektura, wykłady, dyskusje i filmy. Dał bezpośrednie przeżycie, własną refleksję, określenie siebie i własnych oczekiwań wobec poznawanego kraju i jego kultury. Potwierdzeniem jest podjęcie tematów związanych z Indiami w dwóch pracach magisterskich przygotowywanych aktualnie przez członków wyprawy. Niektóre z opracowanych tematów przedstawiane były w czasie spotkań ze studentami z naszej Katedry, w ramach zajęć (wykładów) prowadzonych przez Jacka Olędzkiego. 20 grudnia 1984 r. miało miejsce pierwsze publiczne wystąpienie grupy dla pracowników i studentów Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej, dla Sekcji Indologii z Zakładu Środkowego Wschodu oraz dla wszystkich zainteresowanych osób. Zaprezentowano sześć tematów: turystyka religijna, droga pielgrzyma, topografia miejsca świętego, kult drzew, aśramy i świątynie Rishikesh, *pudża* — ofiarny obrzęd świątynny.

Aktualnie prowadzone prace i najbliższe plany uczestników wyprawy do Indii to dalsze opracowywanie przywiezionych materiałów, uzupełnianie wiedzy poprzez literaturę, by pełniej przedstawić tematy, nad którymi pracowaliśmy, zarówno w czasie zajęć w Katedrze, w czasie wystąpień w towarzystwach naukowych, w trakcie organizowanej przez nas na Uniwersytecie wystawy, jak i w postaci artykułów do czasopisma „Orient” (a także i innych periodyków) oraz w pracach magisterskich. Mamy nadzieję zrealizować je do czerwca 1985 r.

Koło Naukowe Etnografów to nie tylko grupa, która była w Indiach. Mniej więcej pół roku później w stosunku do prac grupy indyjskiej rozpoczęły się przygotowania studenckiego wyjazdu do Afryki. Po jeszcze bardziej uciążliwych przygotowaniach rozpoczęli oni swoją wyprawę w początku grudnia 1984 r., przewidując 6-7-miesięczny pobyt na tym kontynencie. Zapewne w następnym tomie „Etnografii” znajdzie się ich informacja po — miejmy nadzieję — pomyślnym i pracowitym pobycie. Ufamy, że te dwa wyjazdy nie wyczerpią aż tak inwencji, iżby przez kolejne lata panował zastój. Wolimy raczej przypuszczać, że rozpoczną jakiś nowy okres pracy Katedry i studiujących tam młodych ludzi.

Obie wyprawy są pomysłem i wynikiem zabiegów przede wszystkim studentów. Trzeba jednak powiedzieć, że bez ogromnej pomocy władz Uniwersytetu, władz naszego Wydziału, władz Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych, bez pomocy kierownika naszej Katedry i kierownika Zakładu Środkowego Wschodu, kolegów z obu tych placówek oraz bez pomocy wielu instytucji (Mazowieckich Zakładów Przemysłu Owocowo-Warzywnego w Tarczynie, Przedsiębiorstw Polonijno-Zagranicznych: „Inter Fragrances”, „Landmark”, „Converta”, „Savitor”, „Introl”), zorganizowanie wyjazdu byłoby zapewne niemożliwe i żadne podziękowania nie są w stanie wyrazić naszej wdzięczności.

Lech Mróz, Magdalena Złocka

FESTIWAL CYGAŃSKI W CHANDIGARH (INDIE)

W grudniu 1973 r. otwarty został w Chandigarh Indian Institute of Romani Studies. Inicjatorem powstania Instytutu był Weer Rajendra Rishi, indyjski dyplomata, lingwista, badacz kultury Cyganów w Europie i Azji. Istniejący już ponad 20 lat Instytut w swej działalności zakłada następujące cele:

- utrzymywanie kontaktów między Romami żyjącymi w różnych częściach świata w nowoczesnym społeczeństwie;
- inicjowanie, popieranie, ułatwianie badań nad językiem i kulturą Romów oraz przydzielenie w tym celu stypendiów odpowiednim osobom;
- zaznajamianie Romów z kulturalnym dziedzictwem Indii;
- organizowanie festiwali kulturalnych, konferencji, seminariów, lektoratów na temat kultury i języka Romów dla lepszego ich zrozumienia oraz nawiązania przyjaźni między Romami i innymi ludźmi na świecie.

Te wielkie cele realizowane są przez grono osób skupionych wokół dyrektora Instytutu, którym od początku jest W. R. Rishi i w którego prywatnym domu ma siedzibę Instytut. Osoby te to rozmaici naukowcy, głównie miejscowego Uniwersytetu Pendzabskiego, oraz sympatycy Romów. Instytut nie ma w zasadzie etatowych pracowników, poza dyrektorem, który jest emerytem. Środki na działalność czerpie z publikowania reklam w wydawanym od 1974 r. półroczniku, ze sprzedaży wydawnictw oraz dotacji państwowych i prywatnych. Półrocznik „Roma” publikuje artykuły z działalności Instytutu, a także teksty naukowe i popularne na temat kultury, historii i języka Romów na świecie. W 1983 r. ukazał się 2 zeszyt 7 woluminu. Instytut prowadzi szeroką akcję popularyzacji wiedzy na temat Cyganów na całym świecie, jest współorganizatorem światowych imprez poświęconych kulturze Romów, usiłuje uświadomić światowemu ruchowi cygańskiemu indyjską genezę tego ludu i walczy na forum parlamentu indyjskiego o uznanie Romów za emigrantów indyjskich żyjących w rozproszeniu.

W 1976 r. odbył się w Chandigarh I Światowy Festiwal Romów, na który zjechało blisko 60 Cyganów z kilku krajów. Odbyły się występy artystyczne i dyskusje na temat współczesnej kultury Romów i tendencji w jej rozwoju.

II Międzynarodowy Festiwal Romów odbył się w dn. 29-30 XI 1983 r. W grudniu ok. 70 Cyganów z 10 krajów (Belgia, Dania, Francja, Hiszpania, Jugosławia, Norwegia, Polska, RFN, Szwecja, Szwajcaria) znalazło się 2 delegatów z Polski: Józef Kamiński — prezes Cygańskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego w Tarnowie, oraz Adam Bartosz — dyrektor Muzeum Okręgowego w Tarnowie, twórca muzealnej kolekcji cyganologicznej. W czasie trwania festiwalu wystąpiły zespoły artystyczne z Jugosławii, Hiszpanii i Szwecji oraz miejscowe, z których zwłaszcza interesujący był występ grupy kobiet z plemienia Banjarów. Są to koczownicy (znani też pod nazwą Lobana), którzy żyją na terenie Indii w liczbie ok. 20 milionów. Jest to jedna z najbarwniejszych grup etnograficznych na terenie Indii, wyróżniająca się zwłaszcza strojem kobiet. W stroju tym uwagę zwraca ogromna liczba ozdób metalowych w formie naszyjników, bransolet, dzwoniących wisiorów itp. Banjara zachowuje bardzo tradycyjny obyczaj, są permanentnymi koczownikami, wędrującymi ze skromnym inwentarzem tradycyjnymi, wielkimi wozami o dwu kołach.

Jeden dzień spotkania poświęcony był seminarium na temat języka i kultury Romów. Głównie mówiono o języku, przy czym pierwszorzędą sprawą okazała się niemożność porozumienia różnych grup cygańskich. W seminarium uczestniczyli bowiem zarówno Romowie z Europy Środkowej, jak też Sinti z RFN oraz Kalo z Hiszpanii, a także Romowie fińscy. Ci ostatni znają język romani w formie szczątkowej. Kalo absolutnie tego języka nie znają, choć zachowują świadomość przynależności do ludności cygańskiej.

Postanowiono powołać komisję d/s języka romani, której zasadniczym celem byłoby w pierwszym rzędzie spróbowanie ustalenia zasady współczesnego słownictwa technicznego, politycznego *etc.* Z czasem, być może, uda się wypracować taką formę języka romani, który można by uznać za rodzaj sztucznego języka, służącego w charakterze języka kongresowego.

Ważnym z politycznych względów wydarzeniem było spotkanie delegatów festiwalu z premierem Indii, Indirą Gandhi. Spotkanie to miało podkreślić fakt przynależności Cyganów do wspólnoty narodów Indii. Wystosowany został do premiera specjalny postulat, w którym wnioskuje się o uznanie Cyganów za emigrantów indyjskich oraz włączenie języka romani do konstytucji Indii jako języka urzędowo uprawnionego do używania publicznie.

Dla podkreślenia łączności z Romani Europy i dążności do wzajemnego poznania kultur, Instytut Romani wziął na siebie zobowiązanie sfinansowania na uniwersytecie w Chandigarh studiów co roku 2 studentów cygańskich z Europy.

Adam Bartosz